

Postupy pro stimulaci vývoje řeči a jazykových schopností – jaká je role rodičů?

doc. PhDr. Ilona Bytešnicková, Ph.D.

Katedra speciální a inkluzivní pedagogiky, PdF MU, Brno

Cílem tohoto sdělení je informovat praktické lékaře pro děti a dorost o možnostech podpory vývoje řeči a jazykových schopností prostřednictvím rodičů. Při vývoji řeči a jazykových schopností dítěte zastávají značnou roli rodiče. V článku jsou představeny některé z komunikačních strategií, které podporují vývoj řeči a jazykových schopností dětí.

Klíčová slova: sociopragmatická vývojová teorie, zóna proximálního vývoje, vývoj řeči a jazykových schopností, efektivní komunikační strategie.

Methods for stimulating the development of speech and language skills – what is the role of parents?

The aim of this communication is to inform general practitioners for children and adolescents about the possibilities of supporting the development of speech and language skills through parents. Parents play a significant role in the development of a child's speech and language skills. The article presents some of the communication strategies that support the development of children's speech and language skills.

Key words: Socio-pragmatic developmental theory, zone of proximal development, development of speech and language skills, effective communication strategies.

Úvod

V současné době dochází k nárůstu počtu dětí s různými deficity ve vývoji řeči a jazykových schopností. Některé z faktorů působících na opožděný jazykový vývoj dětí lze však ovlivnit již ve velmi časných fázích vývoje vhodným přístupem rodičů. Stimulace vývoje řeči a jazykových schopností v raném věku je pro další celkový vývoj dítěte zásadní. Z výzkumů rané interakce mezi matkou a dítětem vzešlo několik poznatků: (a) přirozenost dialogu mezi matkou a dítětem podporuje vývoj rané komunikace; sdílení vzájemné pozornosti a blízkosti rodičovské zpětné vazby podporuje v dětech kognitivní a jazykové porovnání mezi sdělením rodiče a vlastní interpretací sděleného; (b) opakovaná zpětná vazba dialogu umožňuje dítěti vyjádřit a také slyšet význam

mnoha způsoby; (c) děti s dobře vyvinutými dovednostmi dialogu vyvolávají více jazykových podnětů, jejichž kvalita lépe ilustruje obsah jejich neverbálních a verbálních odpovědí; (d) následkem zvýšení počtu komunikace v dialogu pak stoupá úroveň sémantického a syntaktického osvojení jazyka (1).

Z výzkumů vyplývá, že opožděný vývoj řeči a jazyka může mít negativní dopad na vzdělávání, gramotnost, sociálně-emoční vývoj a chování dětí, později i na zaměstnanost (2). V mnoha zahraničních zemích se proto využívají včasné preventivní a intervenční programy jako strategie ke snížení dopadu opožděného vývoje řeči a jazyka na vzdělávání, sociální a citový vývoj. Jedním z včasných programů, které kladou důraz na zapojení rodičů do terapie, je program Hanen (Hanen

Parent Programme) (3, 4, 5). V rámci tohoto programu rodiče prochází výcvikem, aby byli schopni podpořit správný vývoj komunikačních schopností jejich dětí. Rodiče se učí nejen, jak maximálně využít běžné každodenní situace k rozvoji řeči a jazyka dítěte, ale také to, jak dítě pozorovat, naslouchat mu, čekat a být méně direktivní (3). Každodenní situace, např. koupání, oblékání, uspávání, jsou pro děti přirozené, proto včleňování strategií rozvíjejících komunikační schopnosti do těchto aktivit je pro dítě přirozenější. Komunikační strategie vycházející z programu Hanen lze efektivně využívat při podpoře vývoje řeči a jazyka u dětí, proto je důležité ty nejdůležitější z nich představit i praktickým lékařům pro děti a dorost, poněvadž se s problematikou vývoje řeči a jazykových schopností dětí denně setkávají.

KORESPONDENČNÍ ADRESA AUTORA: doc. PhDr. Ilona Bytešnicková, Ph.D.
bytesnikova@ped.muni.cz, Katedra speciální a inkluzivní pedagogiky PdF MU Brno
Pořičí 7/9, 639 00 Brno-střed

Cit. zkr: *Pediatr. praxi* 2021; 22(6): 387–389
Článek přijat redakcí: 11. 8. 2021
Článek přijat k publikaci: 15. 9. 2021

Sociopragmatická vývojová teorie

Východiskem současných metod a postupů k rozvoji řeči a jazykových schopností užívaných v logopedické praxi je sociopragmatická vývojová teorie, vycházející z faktu, že dítě si osvojuje komunikační schopnosti nejlépe prostřednictvím přirozené a frekventované stimulace řeči matkou a sociálním prostředím během raného vývoje do tří let (6, 7, 8). Používané stimulační a terapeutické postupy a metody jsou odvozeny z běžných komunikačních interakcí dětí a jejich matek a jsou modifikovány tak, aby zesilovaly svůj přirozený stimulační účinek. Pro malé dítě je velmi obtížné reagovat na téma, které zvolí dospělý, poněvadž předem předpokládá dekódování informace ze strany tazatele. V případě, že dospělý zůstává spíše v roli partnera a reaguje na téma volené dítětem, dochází k nižšímu zatížení kognitivních schopností dítěte, které mohou být soustředěny na osvojení jazykových schopností.

Rodiče by měli být informováni o tom, jaké komunikační strategie podporují vývoj komunikační schopnosti jejich dítěte a jaké postupy naopak mohou vést ke zpomalení či stagnaci v určitých obdobích. Je velmi podstatné, aby rodiče dokázali vnímat *jak a proč* dítě komunikuje.

Zóna proximálního vývoje

Při stimulaci vývoje řeči a jazykových schopností je třeba zohledňovat tzv. „Zónu proximálního vývoje“ (the zone of proximal development). Danou teorii vytvořil ruský psycholog L. S. Vygotskij. Vygotskij teorii nejbližšího vývoje vysvětloval přechod z aktuálního vývojového období do navazujícího vývojového období. Dle této teorie je předpokládáno, že to, co se jeden den nachází v zóně proximálního vývoje, může následující den odpovídat aktuální vývojové úrovni dítěte (9). Přeneseně to tedy znamená, že to, co dítě jeden den zvládne s dopomocí, již může následující den zvládnout samostatně. Je třeba podotknout, že se jedná o obecný princip, který lze využít pro jakékoliv učení, nejen pro rozvoj řeči a jazyka.

Zóna proximálního vývoje (viz. obr. č. 1) definuje to, co je dítě schopné se naučit s dopomocí kompetentní dospělé osoby (10). Při

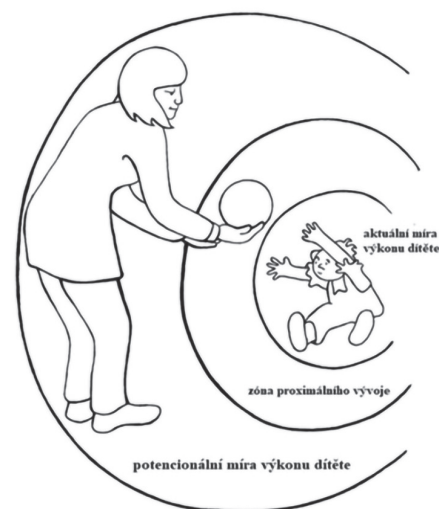
stimulaci vývoje řeči a jazykových schopností je zapotřebí si stanovit právě takový cíl, který se nachází v zóně proximálního vývoje. V případě, že se tento cíl nachází v zóně aktuálních znalostí a dovedností, neposunuje to dítě dále, poněvadž dítě se učí něco, co již umí. V tomto případě je hranice správného užití učeného jevu stanovena přibližně na 80 %. Pokud se však cíl na druhou stranu nachází v zóně, která výrazně převyšuje aktuální úroveň, dítě není schopno se jevu naučit efektivně či si ho nemusí osvojit vůbec (10). Hranice správného užití jevu, který se nachází v zóně proximálního vývoje, je stanovena přibližně na 40 %.

V praxi to znamená, že pokud se dítě aktuálně nachází na úrovni jednoslovné věty, největší potenciál spočívá v tom, když rodič bude na dítě mluvit větou obsahující dvě, maximálně tři slova. Bude tedy pouze „o krůček dále“ než dítě. Dítě tak snáze porozumí a má mnohem větší šanci na zapojení dvojslovné věty do svého slovníku, než by bylo vystaveno složitější promluvě. V této souvislosti byla realizována na PdF MU výzkumná studie zjišťující postupy rodičů v dané oblasti (11). Respondentům z řad rodičů byla položena následující otázka: „*Jak byste mluvili s dítětem, které mluví v jednoslovných větách?*“ K otázce se vyjádřilo 123 dotázaných, z nichž 87 rodičů (70,73 %) se vyjádřilo, že by na dítě mluvili souvislou větou; pouze 24 rodičů (19,51 %) by zvolilo větu obsahující dvě, maximálně tři slova. 11 rodičů (8,94 %) by na své dítě hovořilo souvětím, 1 respondent (0,81 %) zvolil jednoslovnou větu.

Komunikace tváří v tvář

Základní komunikační strategií, která napomáhá tomu, aby dítě mohlo iniciovat interakci, je snížit se na jeho úroveň, být *tváří v tvář*. Využívání strategie tváří v tvář je prvním krokem pro úspěšnou komunikaci mezi dítětem a rodičem (12, 13). Osvojení si této strategie přináší dítěti i dospělým mnoho výhod. Pokud se rodič sníží na dětskou úroveň, dítě má možnost lépe sledovat pohyby mluvních orgánů při artikulaci rodiče a rodič má možnost lépe vnímat dítě. Rodiče by měli být informováni o tom, že kdykoliv mohou, je vhodné umožnit dítěti, aby se mohlo dívat přímo do očí.

Obr. 1. Zóna proximálního vývoje (10)

Přístup PVN (pozorování, vyčkávání, naslouchání)

V zahraničí se již po několik desetiletí používají tři nejdůležitější strategie, které se rodiče učí používat při komunikaci s dítětem (12). Jedná se o přístup OWL (*Observe, Wait, Listen*), česky lze použít ekvivalent PVN (*Pozorovat, Vyčkat, Naslouchat*). Při osvojení těchto strategií se rodičům otevírají nové možnosti komunikace s dítětem. Pokud rodiče využívají tyto strategie, stávají se vhodnějšími komunikačními partnery dítěte.

Přístup PVN mohou rodiče používat v průběhu celé interakce, čímž vzniká velká řada příležitostí ke komunikaci. Rodiče tak mohou dokonce zjistit, že jejich dítě komunikuje mnohem více, než si do té doby mysleli. Pokud rodiče pochopí, že **pozorování** projevů dítěte je velmi důležité, uvědomí si, jakým způsobem lze s dítětem komunikovat. V případě, že se rodič více zaměří na pozorování dítěte, lépe dekóduje veškeré projevy dítěte, může dítěti poskytnout okamžitou zpětnou vazbu a rozvíjet jeho komunikační schopnosti. Proto je podstatné naučit rodiče cíleně pozorovat *všechny projevy dítěte*.

Vyčkávání (čekání na odpověď dítěte) je důležitým nástrojem k rozvoji řeči a jazykových schopností dítěte. Pokud rodič čeká na reakci dítěte, má mnohem více možností ke sledování zájmu dítěte. Velmi důležité však je, že dítěti poskytuje možnost samo začít interakci nebo odpovědět. Čekání pro dítě znamená, že je rodič připraven na jeho odpověď (12, 13). Ve výzkumech (13) je prokázáno, že rodič čeká na odpověď dítěte často pouze 1 sekundu!

Pokud v té době dítě neodpoví, rodič má tendenci dítěti napomoci tím, že odpoví za dítě či položí jinou otázku. Tím ale v podstatě dítěti naopak velmi znesnadňuje komunikaci. Dítě potřebuje dostatek času na to, aby mohlo samo zformulovat odpověď. Pokud nemá adekvátní dostatek času, často reaguje mlčením nebo jiným projevem. Výzkumná studie realizovaná na PdF MU nastiňuje aktuální situaci v praxi (11). Výzkumnému vzorku 123 rodičů byla předložena následující modelová situace: „*Pokud dítěti položíte otázku a dítě hned neodpoví, jak budete postupovat?*“ K dané otázce se rodiče mohli vyjádřit vícečetnými odpověďmi. Z výzkumu je zřejmé, že pouze 22 rodičů (15,17%) volí vhodný přístup a to, se snaží vyčkat na odpověď přibližně 5–10 vteřin, 51 rodičů (35,17%) pokládá otázku jiným způsobem, 1 rodič (0,69%) by odpověděl za dítě, 10 rodičů (6,9%) by položilo otázku ještě jednou, a jestliže by dítě neodpovědělo, odpověděli by za dítě. 55 rodičů by dítě opětovně vyzvalo k odpovědi (37,93%). Je třeba

si uvědomit, že pokud rodič odpoví za dítě, pro dítě se tato forma komunikace může stát i snadnější, zvykne si na to, že rodič nečeká na odpověď a odpoví sám za dítě. Ideální je vyčkat alespoň pět až deset sekund a sledovat veškeré pokusy dítěte o komunikaci. Nezáleží na tom, zda to bude zvuk, slovo nebo gesto. Cokoliv, co dítě řekne nebo udělá, aby vyjádřilo své zájmy nebo potřeby, je pro rodiče důležitou zprávou o komunikačním chování dítěte.

Naslouchání znamená být pozorný k tomu, co se dítě snaží sdělit. Je třeba dítě nepřerušovat, aby se mohlo v klidu vyjádřit. Tím, že dítěti rodič naslouchá, dává mu najevo, že je pro něho důležité, co říká, což pomáhá rozvinout sebevědomí dítěte. Nevadí, že rodič ihned sdělení neporozumí, důležitá je zde jeho snaha (12, 13).

Závěr

Osvojování řeči a jazykových schopností je složitý a komplexní proces dlouhodobého charakteru. Faktory působící na tento proces

mohou být v průběhu vývoje proměnlivé. K základním faktorům patří věk a sociální prostředí dítěte. Rodiče zastávají jednu z nejdůležitějších rolí v průběhu osvojování si nezáměrné i záměrné komunikace dítěte. Rodiče mají možnost stimulovat vývoj řeči a jazyka dítěte prostřednictvím efektivních komunikačních strategií. Děti se nejlépe učí prostřednictvím každodenních zkušeností a interakcí se známými osobami ve známých kontextech. Pro rozvoj řeči a jazykových schopností je zásadní aktivně vytvářet příležitosti k interakci. Cokoliv, co nějakým způsobem narušuje schopnost dítěte interagovat se svým okolím, může představovat buď potencionální příčinu opoždění v typickém vývoji dítěte, specificky pak opoždění ve vývoji řečových a jazykových schopností, nebo jeden z faktorů, který se na přítomnosti tohoto opoždění podílí (14). Funkční komunikace rodiče s dítětem poskytuje dítěti správný řečový/jazykový model a příležitosti k osvojování řeči v přirozených každodenních situacích v rodině.

LITERATURA

1. Girolametto LE, Greenberg J, Manolson HA. Developing dialogue skills: The Hanen early language parent program. *Seminars in Speech and Language* 1986; 7(4): 367–382.

2. Fong N, Ho S, So B, Lian WB. Evaluation of the Hanen it Takes Too to Talk Intervention Programme. *Proceedings of Singapore Healthcare* 2012; 21(4): 251–256.

**Další literatura u autorky
a na www.pediatriepropraxi.cz**